

BAĞIMSIZLIKTAN GÜNÜMÜZE NAHCIVAN'IN ZİRAİ YAPISI

The Agricultural Structure of The Nakhichevan Since The Independence

Yrd. Doç. Dr. Halil KURT¹

Uzman Murat ÖZKAN²

ÖZET

SSCB döneminde Nahcivan'daki tarım arazileri bütün Sovyet Cumhuriyetlerinde olduğu gibi özel mülkiyet kaldırılarak sovhoz ve kolhoz türü tarımsal işletmelere dönüştürüldü. Devlet merkezli eski komünist sistemin çökmesi, yeni sistemin kurulması için gereken altyapı ve sermaye eksikliğinin yanı sıra Ermenistan'ın ablukası nedeniyle Bağımsızlığın ilk yıllarında Nahcivan'da tarımsal üretimde gerileme gözlemlendi.

Azerbaycan'ın 1991'de bağımsızlığını kazanmasından sonra tarıma önem verilmiş, özelleştirmeler ve toprak reformu yapılarak çiftçilerin kendi toprağına kavuşması sağlanmıştır. Türkiye'nin de desteğiyle 2000'li yılların başında siyasi istikrarın sağlanması, Nahcivan'da zirai faaliyetlerin canlanmasına ve üretimin artmasına sebep olmuştur

Tarım sektörü ülkenin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yeniden yapılandırılmış; özelleştirme sonucu sıkıntı yaşayan çiftçiler devletçe desteklenerek, tahıl, meyve, sebze ve endüstri bitkisi ağırlıklı bir yapıya dönüştürülmeye çalışılmıştır. Birim alandan elde edilen verim artışı sağlanmış, modern tarım tekniklerinin uygulanmasında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Türkiye'nin tohum, tarım ekipmanları, zirai ilaç yardımı ve ekonomik teşvikiyle tarımda yapısal dönüşüm ivme kazanmıştır.

Bağımsızlıktan günümüze (1991-2015) Nahcivan tarımının yapısal değişimi ile tahıllar, endüstri bitkileri, sebze ve meyve üretimine ait veriler yıllara göre tablolar şeklinde belirtilmiştir. Tütün gibi geleneksel zirai ürünlerin ekimi azalırken ayçiçeği başta olmak üzere, sebze ve meyve üretiminde ise büyük artışlar olmuştur.

¹ Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, hkurt@marmara.edu.tr

² Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Dergiye Müracaat Tarihi: 25.04.2017

Nahcivan, tarihte dutları, bostanı ve üzümüyle ün kazanmış bir bölgedir. Bölgenin zirai ürünlerinin dış pazarlara ulaştırılmasında konumu ve birçok ülkeye kolay ulaşım imkânına sahip olması avantajlar sağlamıştır. Bundan sonrada sınır ticaretinin artmasıyla birlikte pazar imkânlarına bağlı olarak zirai faaliyetlerin gelişmesi ve ürün deseninin çeşitlenmesi beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Nahcivan, tarım, tarımsal yapı ve değişim, ürün deseni.

ABSTRACT

Farming fields in Nakhcevan were converted into farming facilities like sovhos and kolkhozes by abolishing personal possessions as it happened in all USSR. Collapsing state centred communism system, lacking infrastructure and capital as well as blockage of Armenia, caused recession in Nakhcevan's agriculture production in the early years of independence.

After Azerbaijan gained independence in 1991, agriculture was placed importance and farmers were supplied to own their lands with the help of privatization and land reform. Under the aegis of Turkey, at the beginning of 2000s providing political consistency paved the way to increase production and activate agricultural activity in Nakhcevan.

Agricultural sector was reconstructed in the manner of meeting Nation's needs and grain, fruit and vegetables were tried to transform into a structure including cash crop. Increase of efficiency was gained in unit area and enormous strides were made in implementing modern agricultural techniques. Structural transformation of agriculture gained acceleration with the economic stimulus and agricultural pesticide support to agricultural equipments.

Since independence (1991-2015) production data of cereals, cash crops and fruit and vegetables have been specified as statement by years with the structural alteration of Nakhcevan agriculture. Notably (particularly) sunflower, fruit and vegetable production have been increased while conventional agricultural products were decreased in cultivating such as tobacco.

Nakhcevan has been a region where was famous with mulberry, truck and grapes throughout history. Its location and easy access to many countries provided plenty of advantages to deliver region's agricultural productions to foreign markets. From now on, it is expected that pattern product will be varied and agricultural activities will be improved associated with expansion of the trade.

Keywords: Nakhcevan, agriculture, agricultural structure and variation, pattern product

GİRİŞ

Genel Coğrafi Özellikleri

Azerbaycan'a bağlı özerk bir cumhuriyet olan Nahcivan; Güney Kafkasya'da, Türkiye- Ermenistan- İran sınırlarının kesişim noktasında yer alır. Nahcivan, bu konumu itibariyle Türkiye ile Kafkaslar ve Orta Asya Türk Ülkeleri arasında geçiş kapısıdır. Nahcivan'ın yüzölçümü 5502 km², nüfusu 444.400 (2016) olup, kilometre kareye yaklaşık olarak 80 kişi düşmektedir. Nahcivan Özerk Cumhuriyeti 38° 51' - 39° 47' Kuzey enlemleri ile 44° 46' - 44° 10' Doğu boylamları arasında yer alır (Fırıncı, 1998 : 9). Nahcivan, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünden kopuk bir siyasi ünite olduğundan, Azerbaycan'ın exlavıdır. Kuzeyde ve kuzeydoğuda Ermenistan Cumhuriyeti (224 km), kuzeybatıda Türkiye Cumhuriyeti (11 km) batı ve güneybatı da ise İran İslam Cumhuriyeti (163 km) ile çevrelenmiştir (Harita 1).

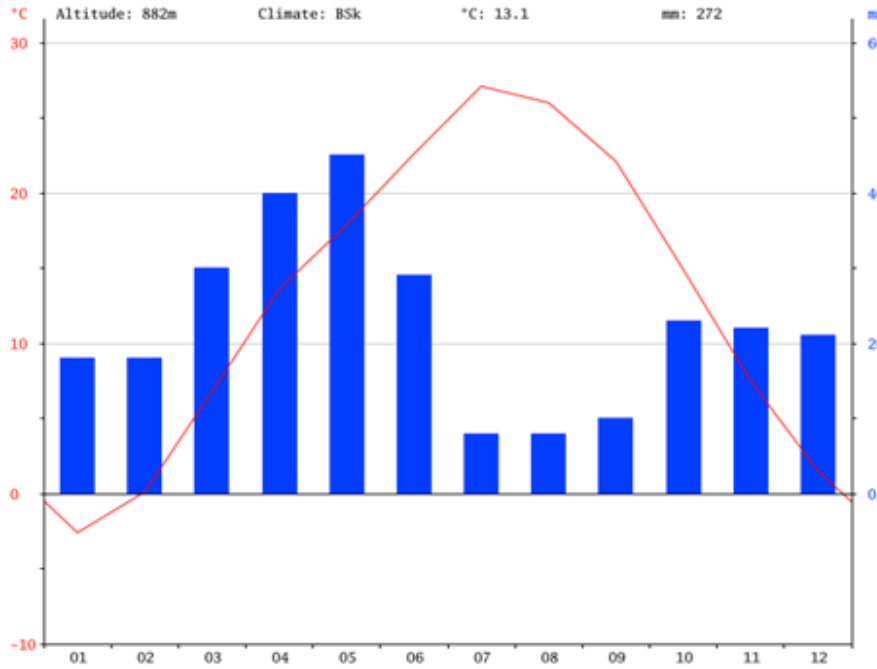
Harita 1: Nahcivan Özerk Cumhuriyetinin Konumu (Zaman, 2014: 4)

Nahcivan arazisi "Alp-Himalaya Kıvrım Sistemi" üzerinde yer alır (Özdalkıran, 2010: 10). Azerbaycan'ın deniz seviyesinden ortalama yüksekliği 657 m. iken, Nahcivan'ın ortalama rakımı 1400 m.dir (Müseyyibov, 1998: 10). Nahcivan'ın arazisi genel olarak Aras Irmağı kıyısındaki ovalık alanlar ile dağlık sahalar olmak üzere iki morfolojik yapıda incelenebilir. Ülke toprakları Ermenistan sınırındaki Küçük Kafkas Dağları'nın uzantıları

olan Dereleyez ve Zengezur dağ silsilelerinden güneydeki Aras Irmağı'na doğru alçalır (Babayev, 1999 : 23) .

Karasal iklime sahip olan Nahcivan'da hava sıcaklığı kışın -31 °C, yazın ise 44 °C arasında değişmektedir (Gözenç ve diğerleri 2006: 103). Yağış miktarı Aras Irmağı çevresindeki ovalık alanlarda 200-300 mm, yüksek dağlık alanlarda ise 500-800 mm arasında değişiklik göstermektedir. Nahcivan şehrinin uzun yıllar ortalama sıcaklık değeri 13.1 °C, yıllık ortama yağış ise 272 mm.dir. Yazlar sıcak ve kuraktır, en fazla yağış Nisan-Mayıs aylarında düşer (Grafik: 1).

Grafik 1: Nahcivan Şehrinde Ortalama Sıcaklık ve Yağış Değerlerinin Aylara Dağılışı.

Kaynak: <https://tr.climate-data.org/location/1770/>

Nahcivan, dağlık sahalardan beslenen küçük akarsular yönünden zengin bir bölgedir. Nahcivan'da topoğrafya ve yağış şartlarına bağlı olarak doğal göller çok azdır, mevcut doğal göllerin çoğu da zaman içinde sulama bendine dönüştürülmüştür. Ülkede su kaynaklarından daha fazla istifade edebilmek için bazı akarsuların önüne bentler inşa edilmiştir. Bunların başlıcaları arasında Aras, Arpaçay ve Vayhır Barajı sayılabilir. Ülke doğal mineralli sular yönünden zengindir. Bir bölümünün ekonomik değeri olan mineral sulara ülke topraklarının birçok yerinde rastlamak mümkündür (Bağırov, 2008: 26).

Ülkede tarımsal sulama ve içme amaçlı kehriz denilen yeraltı suyu MÖ. 2000'li yıllardan beri kullanılmaktadır (Kuliyev, 2008: 10). Nahçıvan'da halen mevcut olan kehrizlerin sayısı 407 olup, bunların toplam uzunluğu 163817 m.dir. Bugün bu kehrizlerin ancak 353 tanesi kullanılabilir (Kuliyev, 2008 : 10-18).

Ülkede ormanlar dağınık bir şekilde 1700-2200 m. arasındaki yüksekliklerde görülmektedir. Çalılık tarzı bitkilerin 2700 m. yüksekliğe kadar alanlarda dağınık bir şekilde görülebildiği yerler de mevcuttur. Nahçıvan'da ormanlık alanlar 2010 itibarıyla 4240 ha'dır (Hacıyev, 2009: 13-43).

Nahçıvan'ın sınırları Türkmençay Anlaşması (1828) ile belirlenmiş olup, Moskova (1920) ve Kars Anlaşmaları (1921) ile bugünkü halini almıştır (İmat, 2013: 427-435). Nahçıvan, sahip olduğu stratejik ve jeopolitik konumuyla Anadolu'dan İran'a ve Kafkaslara, oradan da Orta Asya'ya giden yollara hâkimdir. Bölgenin sulak olması, özellikle Aras Vadisi ve çevresindeki verimli topraklar sebebiyle ülke binlerce yıldır insanların yerleştiği bir sahadır.

Nahçıvan'ın idari yapısı, başkent Nahçıvan şehri dışında 7 rayondan oluşur. Bunlar Şerur, Şahbuz, Kengerli, Sederek, Ordubad, Culfa ve Babek Rayonlarıdır (Harita: 2). Rayonların her birinin rayon merkezi statüsünde yönetim merkezleri vardır. Bu yönetim merkezleri ya şehirdir veya kasabadır. Nahçıvan'da 206 köy (kend), 9 kasaba ve 5 şehir bulunmaktadır. Başlıca şehirleri başkent Nahçıvan, rayon merkezi olan Şerur, Culfa, Şahbuz ve Ordubad'dır.

Harita 2: Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin idari bölünüşü ve rayonları (Zaman, 2014: 7).

Nahcivan Tarımının Yapısal Değişim Süreci (1991-2014)

Sovyetler Birliği döneminde ülkedeki tüm özel mülkler devlet mülkiyeti haline dönüştürüldü. Sovhoz ve kolhozlar yaygınlaştırılarak, tarımsal yapı Sovyetler Birliği'nin ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlendi. Şahıslara sadece yine devlete ait olan evlerinin önünde bulunan küçük bir arazide kendi aile ihtiyaçları için ziraat yapmaları hususunda izin verildi. Bu durum tarım işletmelerinde çalışanların yaptıkları işe angarya gözüyle bakmasına sebep olmuş, tarımın tüm Sovyetler genelinde merkeziyetçi yapıda örgütlenmesi, planlanması ve işlerin yapılması halkın tarıma olan ilgisini azalttığı gibi verimin de düşmesine ve zaman zaman kıtlıklara sebep olmuştur (Nuriyev, 2009: 31-34).

Ülkenin bağımsızlığını yeni kazandığı 1990'lı yıllarda ekonomik ve siyasi sorunlar yaşaması, özellikle gıda üretiminde kendi kendine yeterliliğin sağlanması konusu Azerbaycan'ın bugünkü tarım politikalarının temelini oluşturmuştur (Hacıyev, 2011: 118). SSCB döneminin tek ürüne dayalı üretim şekli terkedilerek, ülke şartlarında yetişen ve halkın temel gıda ihtiyaçlarının sağlanmasında dışa bağımlılığını azaltan, mümkünse ortadan kaldıran, yeni ürünlerin yetiştirilmesi veya mevcutların üretiminin artırılması yönündeki uygulamalar önem kazanmıştır. Birim alandan elde edilen verimi arttırmak için yeni tarım tekniklerinin ülkeye getirilmesi, çiftçilerin eğitilmesi sayesinde verimlilikte artış sağlanmıştır.

Nahcivan'da Arazilerin Mülkiyet Durumu

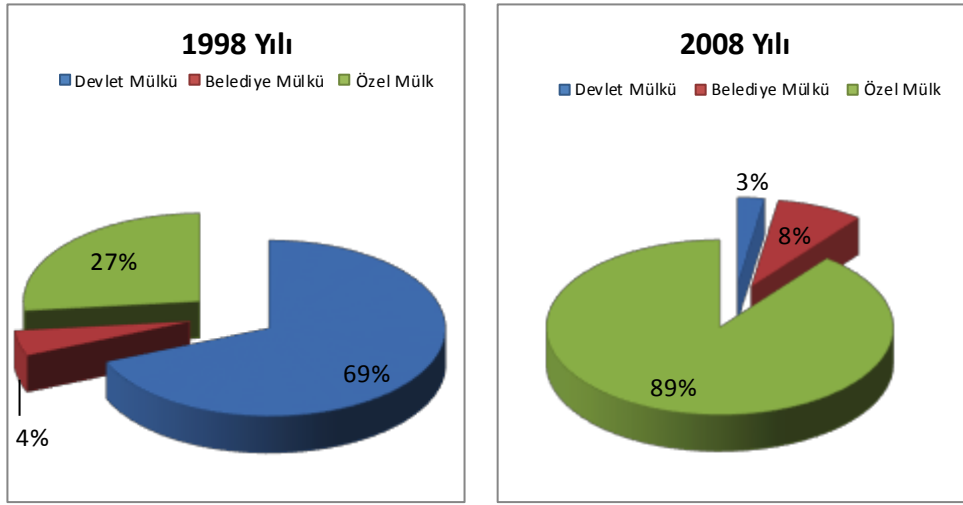
Ülkede bağımsızlık sonrasında toprak reformuyla ilgili 100'den fazla yasa, karar, kanun vb. hukuki düzenlemeler kabul edilmiştir. Eski zirai teşkilat yapıları lağvedilerek 1996 yılında tüm sovhoz ve kolhozlar özelleştirilmiştir. Nahcivan'da 1991 yılında 5605 adet olan kırsal işletmelerin arazileri, araç ve gereçler ile diğer varlıklarının % 86'sı özel şahıslara ait işletmelere dönüştürüldü. Bu özelleştirilen varlıkların % 77'si köylü-çiftçilere devredilmiştir. Nahcivan'daki mevcut arazilerin ortalama büyüklüğü 5 ha civarındadır.

Nahcivan toprakları günümüzde devlet mülkü, belediye mülkü ve özel mülkiyet şeklinde kullanılmaktadır (Grafik: 2, Tablo: 1). Bağımsızlıktan bugüne kadar toprakların mülkiyet yapısında önemli değişiklikler olmuştur (Hacıyev, 2009: 12).

Grafik 2'deki veriler, ülkenin tarım yapılan topraklarındaki mülkiyet oranlarını ifade etmektedir. 1998 yılında devlet toprakları içerisindeki toprakların % 24,6'sı kolhoz, % 31,8'i sovhoz, % 12,3'ü devlet mülkiyetinde olan yerlerdir. Bunların hepsi devlet mülkiyeti adı altında toplanmıştır. 1998 yılından 2008 yılına kadar geçen süre zarfında özel mülkiyet oranı 3,29 kat artmıştır. Belediye arazileri 2 kat artarken devlet mülkiyeti 23 kat azalarak % 3'e düşmüştür. Belediye mülkleri içinde şehir merkezleri, parklar, mezarlıklar ve yollar yer almaktadır. Özel mülkiyetler devlete ait topraklara yakın köylerde yaşayanlar arasında eşit

şekilde paylaşarak, geçimlerini tarımdan karşıladıklarını, o bölgede yaşadıklarını belgelendirdikten sonra bu topraklara sahip olmuşlardır.

Grafik 2: Nahcivan Özerk Cumhuriyeti'nde Arazi Mülkiyetinin Dağılışı.

Tablo 1: Nahcivan'da Arazinin Mülkiyet Durumu (2008).

Mülkiyet Türü	Genel Alan (ha)	Ekilen Alan (ha)	Ekilebilir Topraklar (ha)	Çayır ve Mera Alanları (ha)	Orman çalılık ve Park Alanları (ha)	Yararsız Arazi (ha)
Devlet	178 011	1 035	42 536	17	2 600	132 358
Belediye	301 745	3 344	77 811	-	1 292	222 642
Özel Mülk	56 544	36 878	42 044	14 500	-	-
Toplam	536 300	41 257	162 391	14 517	3606	355 500

Kaynak: Hacıyev, 2009:13-14'deki Cedvel 1.

Bağımsızlıktan sonra yapılan ıslahatlar neticesinde Nahcivan'da yer alan bütün rayonlardaki ekili ve dikili zirai arazilerin hemen tamamı özel mülkiyet haline dönüştürülmüştür. Ormanlık ve çalılık sahalara, milli park ve rezerv alanlar vb. zirai faaliyetlere elverişli olmayan arazilerin özelleştirilmediği, devlet ve belediye mülkiyetinde bırakıldığı anlaşılmaktadır.

Devlet çiftçilere finansal kiralama yoluyla teknik ekipman sağlarken verimi arttırabilmek için gübre, ilaç vb. yardımlarda bulunmuştur. Tarımsal destek programı kapsamında 2010 yılı verilerine göre, 4033 tondan fazla gübre temin edilmiş, 123 adet tarımsal ekipman çiftçilere kiralanmış, 35 milyon 909 bin Manat kredi temin edilmiştir.

2010 itibarıyla 108'i gıda, 189'u gıda harici 297 türde ürün üretilmektedir. Toprakların sahibi olan çiftçiler ülkenin en önemli sorunu olan temel gıda maddelerinin üretilmesinde başat rol oynamaya başlamıştır. Ürünlerin depolanması, saklanması için ülke içinde soğuk hava depoları yapılmış ve birçoğunun da inşası devam etmektedir.

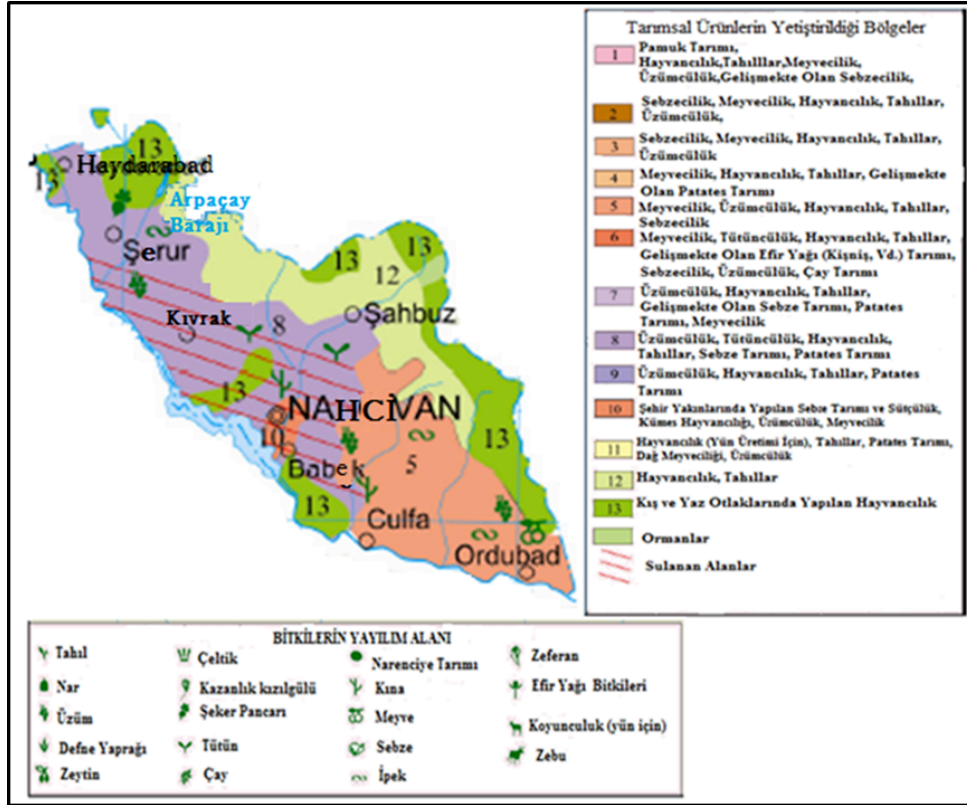
Ülkedeki tarımsal arazilerin kullanımı yıllar içinde değişmektedir. 1991 yılında ekilen arazi miktarı 25079 ha iken, bu değer 2008 yılında 41806 ha, 2014 yılında ise 60829 ha olmuştur. Buna göre 2014 yılında ekilen alanlar 1991 yılına göre 2,42 kat fazladır. Kullanılmayan toprakların miktarı 1998 yılında 376035 ha iken, 2008 yılında bu toprakların alanı 355500 ha olmuştur (Haciyev, 2009: 15). 1991-2008 arasında kullanılmayan toprakların kapladığı alan 20 435 ha azalmıştır. Bu azalmanın sebepleri arasında başta toprakların sulanması olmak üzere birçok etmen yer almıştır. Bağımsızlık sonrası uygulanan tarımsal reformlar sonucunda ülkede ekim yapılan alanların artması tarımsal politikalarındaki başarının göstergesidir.

Nahcivan'da Yetiştirilen Başlıca Zirai Ürünler

Nahcivan'da verimli topraklar getirisi daha fazla olan ayçiçeği, bostan bitkileri vb. ürünlere ayrılmaktadır. Ekimine 1998 yılında başlanan ayçiçeği ekim alanı hızla artmıştır. Temel gıda ürünü olan tahıl, patates, bostan bitkileri, sebze tarımı üretiminde artışlar sayesinde ülke kendi ihtiyaçlarını karşılayıp, ürün fazlasını İran ve Türkiye'de satabilecek konuma gelmiştir. Patates, bostan bitkileri ve sebzelerin ekildiği alan ve oran en çok artış gösteren tarım ürünleri olmuştur. Meyve dikili alanlar artmasına rağmen 2014 yılında toplam ekili alanların yalnızca % 7'ini kaplamaktadır. 1991 yılındaki geçiş döneminde meyve dikili alanlar bakımsızlık, halkın yakacak için tahribi sebebiyle tüm iktisadi alanlarda olduğu gibi azalmıştır.

Nahcivan'da yetiştirilen tarım ürünlerinin türü yükseltiye ve iklime bağlı olarak değişmektedir. Ülkede ağırlıklı olarak karasal iklime uyumlu tahıllar, sanayi bitkileri ve meyveler yetiştirilmektedir. Binlerce yıldır ülke önemli bir yerleşim sahası olduğu için tahıl tarımı, hayvancılık ve meyve tarımı gelişmiştir.

Nahcivan'daki tarım üretimini bitkisel ve hayvansal kaynaklı olmak üzere iki ana gruba ayırarak sınıflandırabiliriz. 1995 yılında tüm tarımsal gelirlerin % 42'si hayvancılık sektöründen karşılanırken, bu değer 2014 yılında % 35'e düşmüştür. Bunda ekonomik getirisi yüksek bitkisel ürünlerin ekilmesi, meraların vb. alanların bitki tarımına ayrılması ve özellikle ekili alanlardaki verim artışı etkili olmuştur. Ayrıca temel gıdalar olan patates, buğday, mısır gibi ürünlerin artışındaki değerler çiftçilerin gelirlerinin önemli bir kısmının bitkisel ürünlerden elde edilmesini sağlamıştır. Ülkede bağımsızlıktan itibaren sulama sisteminde yapılan onarımlar, yenilerinin inşası vb. sebeplerle tarımda büyük bir gelişme görülmüştür. Azerbaycan genelinde üretilen meyvenin, sütün ve etin yaklaşık % 5'i Nahcivan İktisadi Bölgesi'nde üretilmektedir (Mahmudov ve Mahmudova, 2011: 75).

Harita 3: Nahcivan Özerk Cumhuriyeti'nin Tarım Bölgeleri

(Kaynak: Azerbaycan Respublikası Atlas, Kompleks Atlas, 2011, Kartoqrafiya Fabriki, s.46, Bakı).

Harita 3'te görüldüğü gibi ülkenin en önemli tarım alanları sulamanın yapılabildiği Aras, Doğu Arpaçay vd. akarsu vadilerinin çevresindeki düzlüklerdir. Buralarda ürün çeşitliliği fazladır. Ülkenin Dereleyez ve Zengezur dağ silsilelerinin güneye bakan taraflarında yaz ve kış mevsimlerinde kullanılan otlaklar vardır.

Nahcivan Şehri ve Şerur rayonunda 3 hektarlık alanda kurulu seralar olsa da, bölgede seracılık henüz yeterince gelişmemiştir. Bunda jeotermal kaynakların bölgede az olması, seracılığın kuruluş masrafının fazlalığı, kışın soğuk bir iklimin hüküm sürmesi vb. faktörler etkilidir.

Nahcivan'da Tahıl Tarımı

Nahcivan'da ekili zirai alanlarda en fazla tahıl ekimi yapılmaktadır. Yaygın olarak tahıl türlerinden buğday, arpa ve mısır yetiştirilmektedir. Buğday ve arpanın kışlık ve

sonbaharda ekimi yapılmaktadır. Ülkede 2014 yılı itibarıyla tahılların ekim sahası 35749 ha olup, o yıl ekilen alanın yarısından fazlasına (% 58,77) denk gelmektedir (Tablo: 2).

Tablo 2: Nahcivan'da Tahıl Ekilen Alanlar ve Tahıl Üretimi (1990-2014).

Yıllar	Toplam Ekilen Alan (ha)	Tahıl Ekilen Alan (ha)	Üretilen Tahıl Miktarı (ton)	Verim (ton/ha)
1990	34 715	14 719	30 731	2,09
1995	25 476	20 598	23 549	1,14
2000	37 104	12 363	44 312	3,58
2005	48 810	25 150	93 207	3,86
2010	59 204	33 954	96 010	2,83
2011	60 019	34 751	101 028	2,91
2012	60 118	34 965	101 848	2,91
2013	60 127	35 324	102 960	2,91
2014	60 829	35 749	103 070	2,88

Kaynak : <http://www.stat.gov.az/source/agriculture/> ve <http://statistika.nmr.az/source/agriculture/index.php> 03.06.2015

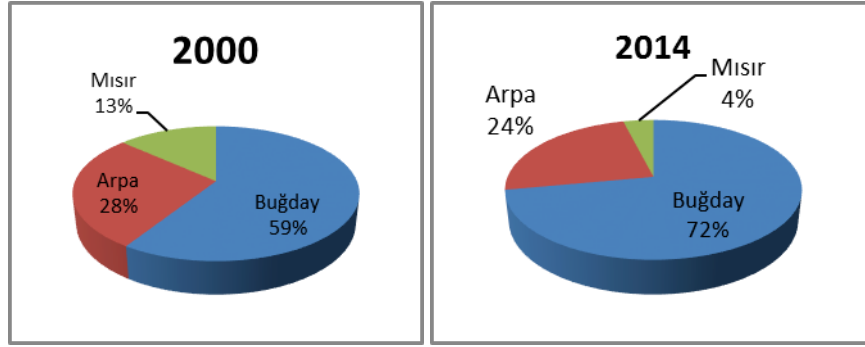
Tablo 2'ye göre, ülkedeki tarım alanlarının artışına paralel olarak tahıl ekilen alanları da artmıştır. 2000 yılında 12363 hektara kadar düşen tahıl ekim alanı bu yıldan sonra artarak devam etmiştir. Tahıl ekim alanı 1990-2014 arasında 2,42 kat, 2000-2014 arasında 2,89 kat artmıştır. Aynı şekilde ülkedeki üretilen tahıl miktarı da 1990-2014 arası dönemde 3,35 kat artmıştır. 1995 yılında Ermenilerin ambargosu sebebiyle zirai alanların % 80'ine tahıl ekilmiştir. Ancak bu tarihte hektar başına elde edilen verim ülke tarihinin en düşük değeridir. Zira halka dağıtılan kolhoz ve sovhozlardaki teknik araçların eksikliği, sulama sistemlerinin bakımsızlığı, ambargo sebebiyle gübre vb. tarımsal girdilerin temininde çekilen güçlük verim artışını olumsuz yönde etkilemiştir.

Nahcivan'ın iklim şartları ve yükseltisinden dolayı buğday hasadı Haziran'dan Ağustos'a kadar olan dönemde yapılmaktadır. Aras Irmağı çevresindeki düzlüklerde Haziran ayının ikinci yarısında başlayan buğday hasadı, kuzeydeki Dereleyez ve Zengezur Dağ Silsilelerinin eteklerinde Ağustos ayının sonlarına kadar sürer.

Ülkede üretilen tahıllar insanların temel besin kaynağıdır. Arpa ile buğdayın sapları saman haline getirilerek kışın hayvan yemi olarak da kullanılmaktadır. Mısır bitkisi 2000 yılında sadece Şerur Rayonu'nda ekilirken zaman içinde diğer rayonlarda da tarımı yapılmaya başlanmıştır. Babek, Kengerli Rayonları ve Nahcivan şehrinde üretim devam etmektedir. Ülkede tahıllar içinde yer alan mısır baklagillerle birlikte değerlendirilmektedir.

Buğday ekim alanı ve üretiminin tahıllar içerisindeki oranı 2000 yılına göre, 2014 yılında artarken, mısır ve arpanın ekim alanları ve üretim oranlarının düştüğü görülmektedir (Grafik: 3).

Grafik 3: Nahcivan'da Tahıl Üretimini Değişimi (2000-2014).

Kaynak: [Http://statistika.nmr.az/source/agriculture/index.php](http://statistika.nmr.az/source/agriculture/index.php) 03.06.2015

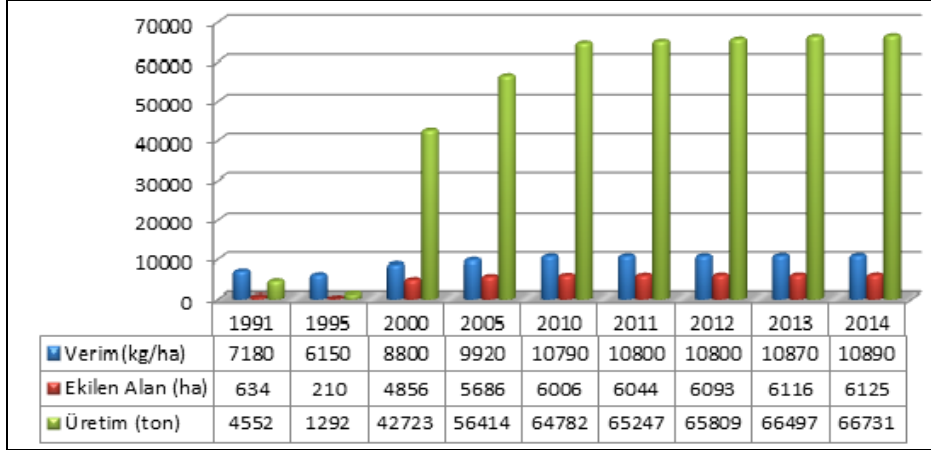
Grafik 3 incelendiğinde, tahıl üretiminde 2000 yılına göre 2014 yılında buğdayın payı % 59'dan % 72'ye yükselmiştir. Arpa üretiminin payı % 28'den % 26'ya, mısır üretiminin payı ise % 13'ten % 4'e düşmüştür. Bunda ülkede tahıl üretimini teşvik eden tarım politikaları yanında özellikle buğdayın üretim maliyetlerinin düşük ve daha az insan emeğini gerektirmesi etkili olmaktadır.

Nahcivan'da Sebze Tarımı

Nahcivan önemli bir sebze üretim bölgesidir ve son yıllarda sebze üretimindeki artış çok hızlıdır. Ülkede sebze ziraatı daha ziyade Aras Irmağı ve kollarının vadilerinde sulanabilen arazilerde yapılmaktadır. Ülke taze sebze üretiminde bölgesinde önemli bir yere sahiptir. Zira son yıllarda sulama, gübreleme vb. gelişmeler sayesinde ülkenin sebze üretimi artmıştır. Eskiden sadece evlerin yanındaki bahçelerde yapılan sebze tarımı günümüzde toprak reformu sayesinde özel mülklerde yapılmaya başlanmıştır. Sebze tarımı özellikle Babek, Şerur, Ordubad, Culfa, Sederek gibi sulama imkânı fazla olan rayonların yerleşim yerleri yakınlarında yapılmaktadır. Ülke topraklarında üretilen sebzenin maliyetinin düşük olması çevre ülkelerdeki pazarlarda ürünlerini satma imkânı vermektedir. Nitekim ürün fazlası Türkiye ve İran pazarlarında satılmaktadır.

Sebze tarımı daha çok vadi tabanlarında ve dağlık alanların eteğinde yapılmakta olup, toprakların özelliğine göre gübre kullanılmaktadır (Hacıyev, 2010: 170). 1991 yılında 4252 ton olan üretim 2014 yılında 14,65 kat artarak 66731 tona çıkmıştır. Sebze ekili alan 634 ha dan 9,66 kat artışla 6125 ha'ya çıkmıştır. Sulama vd. etkenler sayesinde birim alandan elde edilen ürün 1,51 kat artış göstererek 10890 kg/ha ya çıkmıştır. Ülkede sebze ekilen tarım alanı, üretilen ürün miktarı ve verimlilikte artış görülmüştür (Grafik: 4).

Grafik 4: Nahcivan'da Sebze Ekili Alanlar ve Üretim Değerleri (1991-2014).

Kaynak : <http://statistika.nmr.az/source/agriculture/index.php> 03.06.2015

Nahcivan'da sebzeler içerisinde en yaygın olan patates tarımı 1997 yılında itibaren önem kazanmıştır. Patates ziraatı, ülkede son yıllarda en hızlı yaygınlık kazanan ve halk tarafından en çok tüketilen besinlerden biridir. Verim artışı bağımsızlıktan bugüne artmıştır. Patates ekilen alan 1991-2014 arasında 25,1 kat, birim alandan verim artışı 3,9 kat ve bu yıllar arasında patates üretim artışı da 97 kat olarak gerçekleşmiştir. Nahcivan'da 2013 yılında patates verimi 13,97 ton/ha olmuştur.

Havuç ülkede yetiştirilen önemli bitkilerdendir. 125 ha alanda ekilen bu ürün en fazla Babek, Culfa, Sederek ve Kengerli rayonlarında yetiştirilmektedir. Soğan, sarımsak, lahana gibi ürünler bölgede yetiştirilse de bu ürünler halkın ihtiyaçlarını henüz tamamen karşılayamamaktadır. Çörek otu Nahcivan için önemli bir üründür. Babek, Sederek, Culfa, Nahcivan, Culfa ve Kengerli rayonlarında 95 ha alanda yetiştirilmektedir.

Nahcivan'da Yem Bitkileri Tarımı

Nahcivan tarih boyunca otlaklarıyla meşhur olmuş bir ülkedir. Ancak siyasi sınırların kesinleştiği günümüzde özellikle kışın hayvanların beslenmesi için gerekli yemlerin temini, yem bitkileri tarımın gelişmesini, sahip olunan toprakların bir kısmının bu bitkilerin yetiştirilmesi için ayrılmasını zorunluluk haline getirmiştir. Nahcivan hali hazırda yem bitkilerinin yetiştirilmesi hususunda yeterince gelişmemiştir (Tablo: 3).

Yem bitkisi tarımı ekonominin düzene girmesi, savaşın durması, tarımsal ve ekonomik alanda yapılan reformlar nedeniyle ülkedeki ekili alanı fazla değişmemiş olsa da verim artışı sayesinde üretim 1991-2014 arasında 1,77 kat artmıştır. Ancak bu artış ülke için yeterli değildir. Nahcivan'da daha çok dağ eteklerinde ve kırsal yerleşmelerin

yakınlarında ziraatı yapılan yem bitkileri Şerur, Kengerli, Culfa ve Babek rayonlarında ekilmektedir.

Tablo 3: Nahcivan Özerk Cumhuriyeti'nde Yem Bitkileri Tarımı.

Yıl	Ekili Alan (ha)	Üretim Miktarı (ton)	Verim (ton/ha)
1991	8 985	65 141	7,25
1995	2 427	11 177	4,6
2000	10 666	56 469	5,29
2005	9 767	61 175	6,26
2010	8 943	70 083	7,84
2011	8 702	81 384	9,35
2012	10 089	102 803	10,18
2013	9 652	113 220	11,73
2014	9 825	115 708	11,78

Kaynak : [Http://statistika.nmr.az/source/agriculture/index.php](http://statistika.nmr.az/source/agriculture/index.php) 05.06.2015

Nahcivan'da Endüstri Bitkileri Tarımı

Endüstri bitkileri ülkelerin gıda ve dokuma sanayisinin gelişiminde oldukça önemli bitkilerdir. Bu bitkiler şeker pancarı, pamuk, ayçiçeği, susam, kolza, soya fasulyesi, yer fıstığı, aspir, tütün, haşhaş gibi bitkiler olup, tarımsal sanayide kullanılırlar. Bu bitkilerin yetiştirilmesi ileri tarım tekniği ve yoğun işgücü gerektirir (Doğanay ve diğerleri, 2012: 160).

Nahcivan'da şeker pancarı ekimi Türkiye'nin de teşviki ile 1992 yılında 58,7 ha alanda başlamıştır. Şekerpancarı Türkiye'nin alım garantisi vermesi ve burada yetiştirilen ürünün Türkiye'deki şeker fabrikalarında işlenip elde edilen şekerin Nahcivan'a verilmesi, istendiği takdirde Türkiye tarafından alma garantisi verilmesi sebebiyle 1992 yılında ekime başlanmış olup, 2011 yılına kadar üretimi yapılmış bir üründür. Burada üretilen şekerpancarı Türkiye'deki Ağrı Şeker Fabrikasında işlenirken son yıllarda Türkiye'deki şeker pancarına verilen devlet desteğinin kaldırılması ve kota uygulanması sebebiyle Nahcivan'da şekerpancarı ekimi durma noktasına gelmiştir. Türkiye bu ürün yerine baklagiller ve ayçiçeği gibi sanayi bitkilerinin yetiştirilmesi hususunda Nahcivan'a alım garantisi verip tohum, ekipman, teknoloji vb. yardımlarda bulunmasıyla bu ürün yerini ayçiçeği, baklagiller gibi ürünlere bırakmıştır.

Ülkede SSCB döneminde önemli bir ürün olan tütün, bağımsızlık sonrası ekimi azalan ve 2010 yılından itibaren resmi olarak ekimi yapıldığına dair veri olmayan bir üründür. Ülkede tütün ekimi az ve düzensizdir. Tütün üretiminin zahmetli olması, yoğun bir işçilik, sulama istemesi ve sigara karşıtı önlemler vb. sebeplerle ekimi azalan bir ürün

olmuştur. Tütün ekilen dağ ve dağ eteği alanları yerini tahıla, yem bitkilerine, yerleşim yerleri yakınlarında sebze vb. ürünlere bırakmıştır.

Ayçiçeği ziraatı Azerbaycan genelinde ve Nahcivan Özerk Cumhuriyeti'nde geçmiş dönemlerde fazla yaygın değildi. Ancak son yıllarda Türkiye ve Azerbaycan arasında yapılan anlaşmalar uyarınca ürün fazlasının ülkemizce alımı garanti edilerek bu ürünün Azerbaycan'da ekimi arttırılmaya başlamıştır. Ayçiçeği daha yeni ekimi yapılmaya başlayan ürünlerden olmasına rağmen her geçen yıl ekilen alan ve üretim miktarı artmaktadır. Ayçiçeği ekimi de 1998 yılında 4 ha alanda başlanarak ülke tarımına kazandırılmıştır. 1998 yılından itibaren ayçiçeği ekimi artarak devam etmekte olan bir bitkidir. Üretim alanı 2000-2014 arasında 12 kat, üretim miktarı 13,5 kat artmıştır. Ayçiçeği çerez olarak, sapları yakacak olarak ve yağı gıda olarak kullanılmakta olan, bütün rayon ve yerleşimlerde ekilse de sulama altyapısı gelişmiş, toprağı verimli olan Babek, Şerur ve Kengerli rayonlarında tarımı yoğun olarak yapılan bir bitkidir (Tablo: 4).

Tablo 4: Nahcivan'da Ayçiçeği Tütün ve Şeker Pancarı Tarımı.

Bitki	Yıl	1990	1995	2000	2005	2010	2014
Ayçiçeği	Ekilen Alan (ha)	-	-	22	212	241	264
	Üretim (ton)	-	-	49	488	630	662
	Verim (ton/ha)	-	-	2,23	2,31	2,62	2,51
Tütün	Ekilen Alan (ha)	1 115	600	16	2	-	-
	Üretim (ton)	4 528	885	28	-	-	-
	Verim (ton/ha)	4,06	1,48	1,75	-	-	-
Şeker Pancarı	Ekilen Alan (ha)	-	1 196	2357	1547	1852	-
	Üretim (ton)	-	7 956	45 499	23 508	26 774	-
	Verim (ton/ha)	-	6,65	19,30	15,20	15,83	-

Kaynak : <http://statistika.nmr.az/source/agriculture/index.php> 05.06.2015

Tablo 4 incelendiğinde Nahcivan'da endüstri bitkileri ekim alanı, üretimi ve verimi 2011 yılına kadar artarken 2012 yılından itibaren ülkede endüstri bitkilerinden ayçiçeği tarımının yaygınlaşmaya, diğerlerinin ekiminin durma noktasına gelmesi sonucu bu bitkilerin veriminde bir gerileme söz konusu olmuştur.

Nahcivan'da, Sovyetler Birliği ve önceki dönemlerde *pamuk* tarımı yapılmakta iken son yıllarda bu bitkinin tarımı neredeyse durma noktasına gelmiştir. Pamuk yerini Türkiye'nin teşviki ve desteğiyle 2010'lara kadar şeker pancarına ve 2010 sonrası dönemde ise ayçiçeği tarımına bırakmıştır. Pamuk bitkisinin durma noktasına gelmesine yoğun sulama ve işçilik vd. üretim giderlerinin fazlalığı etkili olmuştur.

Nahcivan'da Meyve Tarımı

Nahcivan'ın yüksek dağlık sahaları hariç her yerinde meyve tarımı yapılmaktadır. Ülke toprak şartları ve iklim yapısı olarak meyvecilik tarımı için uygundur. Aras çevresindeki düzlüklerde üzüm bağları, diğer alanlarda çeşitli meyve bahçeleri geniş yer kaplamaktadır. Ordubad ve çevresi uygun iklimi, toprak yapısı sebebiyle önemli bir meyvecilik bölgesidir. Sulama imkânı olan yerlerde meyvecilik çiftçiler için önemli bir gelir kapısıdır. Meyve ürünlerinin geliri yanı sıra, budama sonucu oluşan dalları ve kuruyan ağaçları yakacak olarak kullanılmaktadırlar. Ürünler pazarlarda satılmakta, ihtiyaç fazlası meyveler konserve fabrikalarında ve kurutulmuş olarak değerlendirilmektedir (Hasanov ve diğerleri, 2011: 22).

Nahcivan özellikle üzüm tarımında önemli bir ülkedir. Ordubad ve çevresi dutu ile Nahcivan geneli ise üzümü ile meşhur bir bölgedir. Nar ve elma gibi bitkilerin tarımı önemlidir. Ülkede meyvecilik önemli bir gelir kaynağı ve tarım faaliyetidir.

Tablo 5: Nahcivan Özerk Cumhuriyeti'nde Meyve Tarımı (1990-2014).

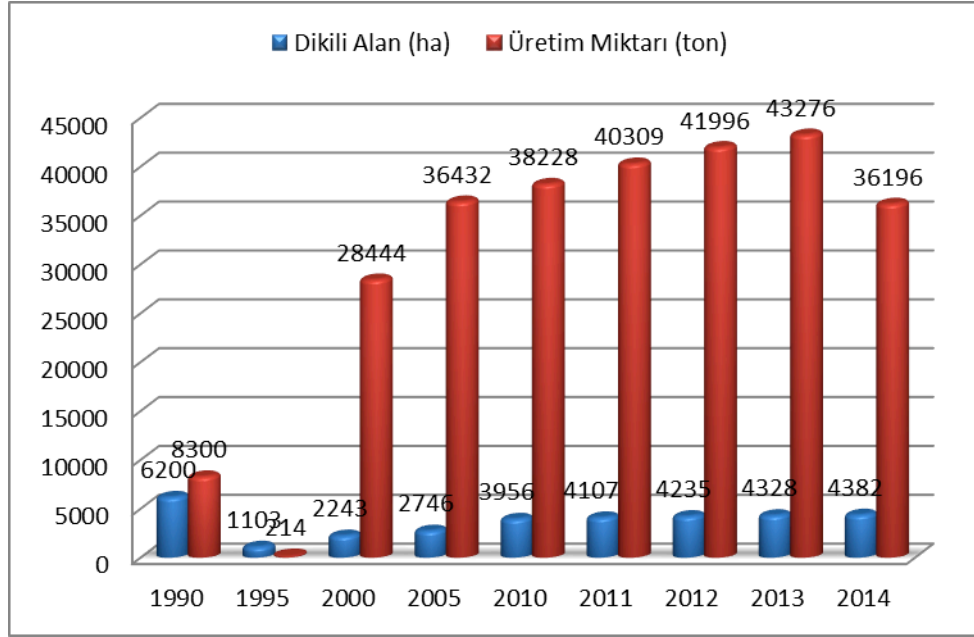
Yıllar	Dikili Alan (ha)	Meyve Veren Yaştaki Ağaçların Dikili Alanı (ha)	Meyve Üretim Miktarı (ton)	Verim (ton/ha)
1990	6 200	4 800	8 300	1,73
1995	1 103	759	214	0,28
2000	2 243	2 008	28 444	14,16
2005	2 746	2 424	36 432	15,03
2010	3 956	2 899	38 228	13,18
2011	4 107	3 026	40 309	13,32
2012	4 235	3 143	41 995	13,36
2013	4 327	3 195	43 276	13,54
2014	4 382	3 558	36 196	10,17

Kaynak : <http://statistika.nmr.az/source/agriculture/index.php> 08.06.2015.

Tablo 5'te görüldüğü üzere, 1995 yılında meyve dikili alanlar 1990 yılına göre 5,62 kat azalmıştır. Bunun sebebi Ermeni ablukası yüzünden ülkedeki meyve ağaçlarının yakacak amaçlı olarak kesilmesidir. Verim de 1995 yılında 0,28/ha olmuştur ki bu ülkedeki en düşük verim değeridir. Dikili alan bu tarihten sonra artmıştır. 2012 yılında meyve dikimi yapılan alanların düşmesinin sebebi ürün veren ağaçların yaşlanması, hastalık vb. sebeplerle kurumasıdır. Yine üretim değerlerine bakıldığında en düşük ürün de 1995 yılında 214 tona kadar düşmüştür. 1995-2014 arasında üretim artışı 169 kattır. Eğer en fazla üretimin yapıldığı 2013 yılındaki değerle 1995 yılında yapılan üretim miktarı karşılaştırılırsa farkın 202 kat olduğu görülür. Bunun sebebi kuraklık, hastalık, ülkenin en büyük sıkıntısı olan zirai ilaç vb. maddelerin temininde yaşanan sıkıntılardır. En çok ürün alınan yıllar aynı zamanda verimin de en fazla olduğu seneler olduğu görülür. Meyve veren

yaştaki ağaçların sayısının mütemadiyen artması halkın meyve dikimine önem verdiğinin en önemli göstergesidir (Grafik 5).

Grafik 5: Nahcivan Özerk Cumhuriyeti'nde Meyve Tarımı (1990-2014).

Kaynak : [Http://statistika.nmr.az/source/agriculture/index.php](http://statistika.nmr.az/source/agriculture/index.php) 08.06.2015

Grafik 5 incelendiğinde, 1995 yılından sonra meyve dikili alan ve üretim miktarı sürekli olarak artmıştır. 1990 yılında daha fazla alanda dikili olmasına rağmen meyve üretim miktarı 2014 yılına göre daha azdır. Bunun temel sebepleri arasında meyve üretilen çoğu yerin 1990 yılında hala sovhoz ve kolhoz denetiminde olması, halkın bu ürünlerin gerekli bakımını yapmaması etkili olmuştur. Ancak 1995 yılından sonra kuraklığın görüldüğü 2014 yılı hariç diğer yıllarda sürekli üretim miktarının artmasında toprakların özel mülk haline gelmesi, kişilerin verimi arttırmak için meyvelerin gereken bakımına daha fazla ihtimam göstermesi, toprakların sulanmasında ve meyvecilik tarımında modern teknik ve yöntemlerin kullanılması etkili olmuştur. Ülkede 2014 yılında tüm ekili-dikili alanların % 7'sinde meyve bahçeleri yer almaktadır. Azerbaycan genelindeki meyve dikili alanlar bakımından Nahcivan'ın payı % 5'in altındadır. Azerbaycan'daki meyve dikili alanların 2000 yılında % 2,7'si Nahcivan Özerk Cumhuriyeti'nde iken bu oran 2013 yılında % 3,2'ye çıkmıştır. Üretim payı ise 2000 yılında Azerbaycan'daki meyve üretiminin % 5,9 iken 2013 yılında % 5,0'a düşmüştür. Azerbaycan'daki üretim alanı yanında verimin de artması buna neden olarak gösterilebilir. Nahcivan'daki meyve üretiminin verimi bağlı olduğu

Azerbaycan'dan daima yüksek olmuştur. 2000 yılında Özerk Cumhuriyet'teki verim Azerbaycan'daki verimin 2,28 katı iken bu 2013 yılında 1,82'e düşmüştür (Tablo: 6).

Tablo 6: Azerbaycan ve Nahcivan Özerk Cumhuriyeti'nde Meyve Tarımı (2000-2013).

İdari Kısım	Alan-Üretim	2000	2005	2010	2011	2012	2013
Azerbaycan	Ekilen Alan (ha)	83 166	92 957	127 685	130 467	133 490	134 230
	Üretim (ton)	476 955	625 738	729 502	765 818	810 022	853 757
	Verim (ton/ha)	6,19	7,39	7,06	7,17	7,38	7,43
Nahcivan Özerk Cumhuriyeti	Ekilen Alan (ha)	2 243	2 746	3 956	4 107	4 235	4 327
	Üretim (ton)	28 244	36 432	38 225	40 309	41 996	43 276
	Verim (ton/ha)	14,16	15,03	13,18	13,32	13,36	13,54

Kaynak: [Http://statistika.nmr.az/source/agriculture/index.php](http://statistika.nmr.az/source/agriculture/index.php) 08.06.2015

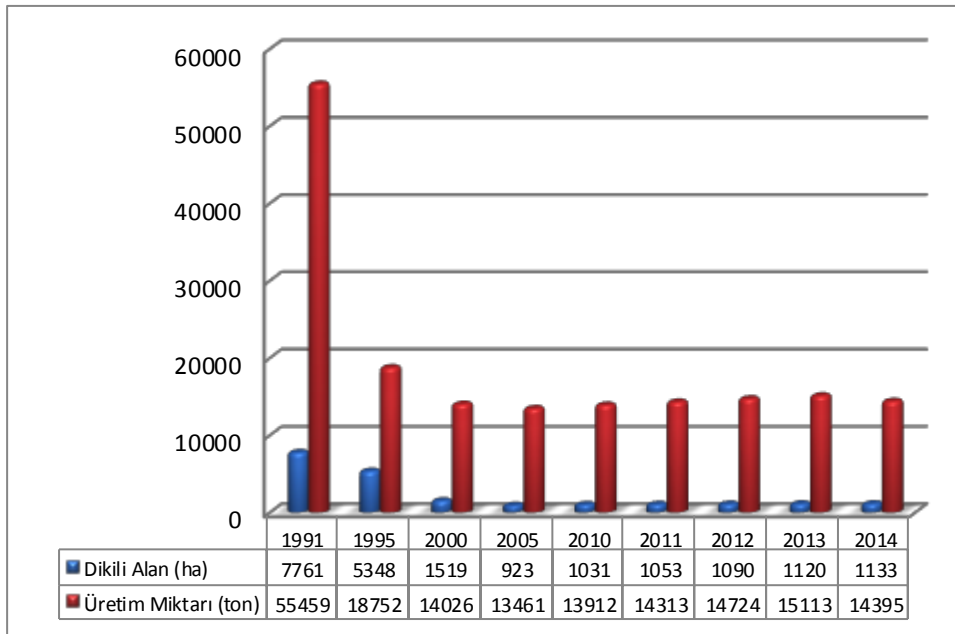
Nahcivan'da Üzüm Tarımı

Nahcivan geçmişte üzümüyle meşhur olmuş bir bölgedir. Ortaçağ seyyahları Nahcivan'da yetişen güzel üzümün benzerinin dünyanın hiçbir yerinde görülmediğini ifade etmektedirler (Kürkçüoğlu, 2007: 104). 19. yüzyılın ortalarında sadece Ordubad bölgesinde 200 halvar (4000 pud)³ yani 65520 kg'dan fazla üzüm elde edildiği bilinmektedir (Şehverdiyev, 2008: 41). Üzüm ülke genelinde yetiştirilmekteyse de en fazla Culfa, Babek, Sederek, Şerur ve Kengerli rayonlarında üretimi yapılmaktadır (Grafik: 6).

Ülkede 1990'lı yıllarda üzüm bağları geniş yer kaplarken, "Ermenilerin kara ve demir yollarını kapatmaları sebebiyle Nahcivan halkı yetiştirdiği üzümü Bakü veya Rusya'ya pazarlama imkanı olmayınca üzüm bağlarının bir kısmı söküldü. Ülkede ürünün pazarlanamaması sebebiyle sökülen bağlar bugün yeniden kurulmaktadır. Ancak hala bu ürünün satılabileceği pazarlara ulaşım sıkıntıları olması bunu yavaşlatmaktadır. Sulanan alanların artışı, yeni bağ alanlarının kuruluşu, gübreleme vb. etmenler bu artışın sebepleri arasında yer almaktadır. Nahcivan topraklarının üzümçülüğe elverişli olması sebebiyle verim açısından Azerbaycan'a göre daha iyidir. Boniteti 100-81 arası toprakların toplam alanı 12275 ha, boniteti 100-41 arası topraklar dahil edildiğinde toplam 55595 ha alanda üzüm tarımı verimli bir şekilde yapılabilir (Eler, 2002: 1-10). Bu yararlı toprakların yarısına yakın bir orandır (Hacıyev, 2010: 194).

³ 1 Halvar= 20 Pud= 327,6kg Yani 1 Pud =16,38 kg

Grafik 6: Nahcivan Özerk Cumhuriyeti'nde Üzüm Tarımı (1991-2014).

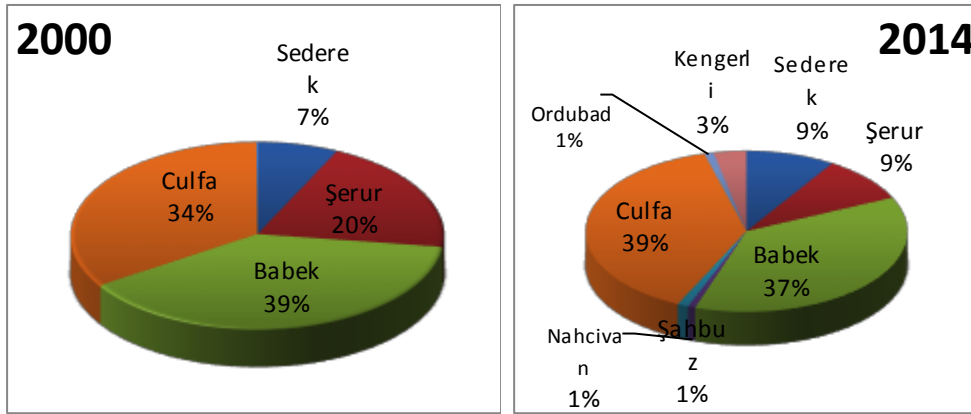

Kaynak : [Http://statistika.nmr.az/source/agriculture/index.php](http://statistika.nmr.az/source/agriculture/index.php) 09.06.2015

Grafik 6'da 1991-2014 yılları arasındaki üzüm asmasına ait dikili alan ve üretim miktarına dair veriler yer alır. Bu veriler incelendiğinde, 1991 yılında üzüm dikili alanının 1995 yılında düştüğü, 2005 yılında ise en düşük seviyelere indiği görülür. 1991 yılından sonraki ani düşüşün sebebi halkın ısınmak için buradaki ağaçların bir kısmını yakacak olarak sökmesidir. Fakat dikili alanların hızla düşmesinin nedenleri arasında 1991-1995 yılları arasındaki geçiş döneminde tarımın ihmal edilmesi, bakımı yapılmayan asmaların kuruması veya halkın temel ihtiyaçlarının karşılanmak istenmesi doğrultusunda asma bahçelerinin sökülerek yerlerine buğday, arpa, vb. ürünlerin ekilmesidir. Ekonominin düzene girmesi, halkın refahının artması sonrasında tekrar üzüm bahçelerinin dikili olduğu alanlarda artış görülmeye başlamıştır. Ayrıca üzüm bahçelerinde verim artışı da sağlanarak hem daha kaliteli hem de daha fazla ürün elde edilme yoluna gidilmiştir.

Güney ve güneybatıya bakan yamaçlarda daha fazla topraklara sahip Babek Rayonu, Şerur Rayonu ve Nahcivan şehrinde hektar başına alınan ürün miktarı diğer rayonlara göre daha fazladır. Hektar başına verimi düşük olan ancak ülkede en çok üzüm üreten üçüncü rayon olan Sederek rayonu Türkiye ile olan sınırı sayesinde ürününü kolaylıkla satabilmekte, bu da buradaki üzüm tarımını teşvik edici bir unsur olmaktadır. 2000 yılında toplam dört rayonda üzüm üretimi yapılmakta iken, 2014 yılında hemen hemen Nahcivan'ın bütün rayonlarında belirli oranlarda üzüm üretimi yapılmaktadır (Grafik: 7 a-b).

Grafik 7. a ve b: Nahcivan'da Rayonlara Göre Üzüm Üretimi (2000-2014).

Kaynak : <http://www.stat.gov.az/source/agriculture/> 10.06.2015

Üzüm üretiminde, 2000 yılıyla 2014 yılı karşılaştırıldığında, Babek en fazla üzüm üreten rayon olarak başta gelmektedir. Onu Culfa, Şerur ve Sederek rayonları izlemektedir. Şerur rayonu topraklarında üzüm üretimi 2000-2013 arasında geçen sürede önemli miktarda azalarak % 20'den % 9'a düşmüştür. Bunda bu rayondaki alanlarda ayçiçeği, patates ve baklagiller ağırlıklı bir tarımın yapıldığı anlaşılmaktadır. Kengerli'nin, Şahbuz, Ordubad ve Nahcivan şehrinde de az da olsa üretimin yapıldığı görülmektedir.

Ülkede üzümçülüğün gelişmesinin temel sebeplerinden biri verimli yeni üzüm türlerinin dikilmesi, pazarlaması kolay olan ve ekonomik getirisi olan türlerin önem kazanması, bir diğeri de özel mülkiyete ait bağların artırılarak bölgesel pazarlara taze meyve götürülebilmesi için mevcut olan ulaşımın geliştirilmesidir. Azerbaycan genelinde bağcılık yapılacak alanlar daha fazla verim almak için sınırlandırılıp 10 tabii bölgede yeniden bağlar yapılandırılmıştır (Penahov ve diğeri, 2010: 39).

Nahcivan'da Diğer Meyvelerin Tarımı

Ülke üzümün yanı sıra çeşitli meyvelerin de yetiştirildiği bir bölgedir. Nahcivan tarihte cevizi, karpuzuyla meşhur olmuş yerlerden biridir. Ülke tarihte **bostanlarıyla** ünlü bir yerdir. Nahcivan'da yetişen birçok bostan çeşidi vardır. Bostan bitkilerinden karpuz ve kavun ülkede tarımı yapılan önemli ürünlerdendir. Kavun halk arasında yemiş adıyla söylenmekte olan bir meyvedir. Taş kavun, Takoz kavun, Sirab kavunu, Şahtahtı kavunu, Pircüvar kavunu ve Şamama kavunu; çeşitli karpuz türleri ve özellikle Karadon karpuzu yöredeki en meşhur bostan türlerindedir. Nahcivan çevre ülkeleri arasında önemli bostan üreticilerindedir. Nahcivan'da bostan üretimi, ekim alanı ve verim önemli yer tutmaktadır. Bostan bitkileri tarımında 1991-2014 arasında ekim alanında yaklaşık 10 kat, üretim miktarı ise 30 kat artmıştır. Verim artışı da en yüksek olduğu 2013 yılında 1991 yılına göre 3,33 kat, 1995-2013 arasında 4,5 kat artış görülmüştür. Nahcivan'da en fazla bostan tarımı yapılan yer Babek Rayonu'dur.

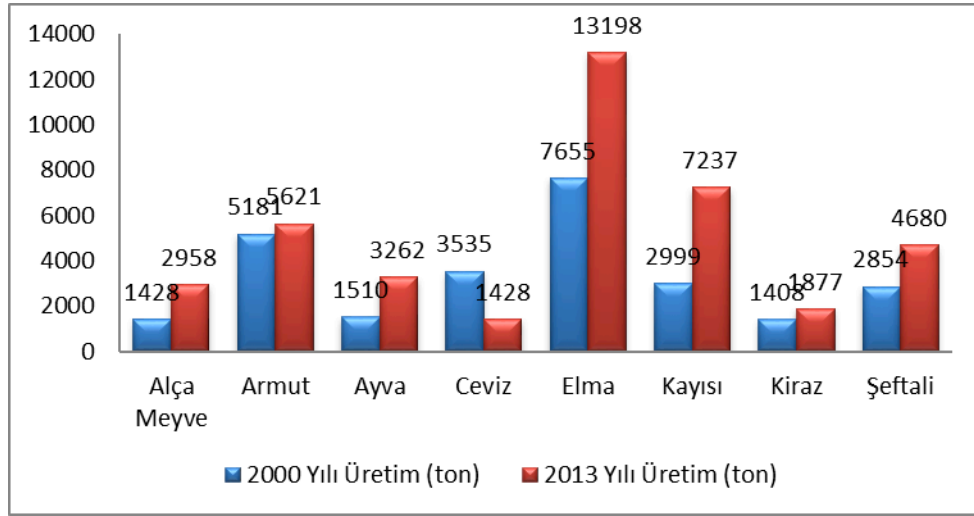
Ceviz ülkede kadim zamanlardan beri yetiştirilen bir üründür. Şahbuz, Ordubad, Şerur, Kengerli, Culfa en fazla cevizin yetiştirildiği bölgelerdir. Ülke genelinde 390 ha alanda ceviz ağacı dikilidir. Ceviz üretimi 2000-2013 yılları arasında % 60 oranında düşmüştür. Bunun sebepleri arasında en verimli çağı 20'li yaşlarda olan ceviz ağaçlarının yeni fidelerin henüz maksimum verim alınacak çağa gelmemiş olması, yaşlı ceviz ağaçlarının verimlerinin düşmeye başlaması vb. gösterilir. Zira yaşlı olan ceviz ağaçları sökülerek yerlerine yenileri dikilmiştir. Yavaş büyüyen bir meyve olan cevizde bu sebeple verim düşmüştür. 2000 yılında Azerbaycan'da üretilen cevizin 1/3'ü Nahcivan Özerk Cumhuriyeti'nde üretilirken bu oran 2013 yılında dikim alanlarındaki gençleştirme sebebiyle % 15'e düşmüştür. Ceviz üretiminde bir miktar düşüş olsa da potansiyel olarak artırılması mümkün olan bir meyvedir. Zira bu meyveye tatlı yapımında, çerezlik tüketimde ve kereste olarak ülkede ve bölgede yoğun bir talep vardır.

İklim şartlarının müsait olması sebebiyle ülkede en fazla üretimi yapılan meyve **elmadır**. Elma ülkede Şerur, Şahbuz, Babek vd. rayonlarda yetiştirilmektedir. Şeftali halkın severek yediği bir meyve olup, Şerur başta olmak üzere Ordubad, Kengerli vd. rayonlarda 475 ha bir alanda dikilmiştir. **Armut ve ayva** ülkedeki önemli meyvelerdedir. **Erik (Alça)** Şerur, Ordubad, Şahbuz, Babek ve Kengerli vd. rayonlarda dikili durumdadır. Genel olarak ceviz hariç 2000-2013 yılları arasında hemen tüm meyve türlerinde üretim artışı sağlanmıştır (Grafik: 8).

Ülkede kuruluş döneminde sökülen **nar** ağaçlarının yerine yenisi dikilmeye başlamıştır. 2000 yılına göre 2013 yılında nar dikili alanlar % 35 artmıştır. Ancak fidanların yeni olması, yaşlı fidanların sökülmesi sebebiyle üretim 2,77 kat düşmüştür (Kurt ve diğerleri, 2013: 555). Nahcivan'da en fazla ekimi yapılan meyvelerden birisi de **ığdedir**. 2013 yılı itibarıyla ülkede 83 ha alanda dikilmiştir. **Çilek** tarımı ülkede sınırlı bir alanda yapılmaktadır. Nahcivan şehri, Ordubad ve Kengerli rayonları en fazla çilek ekili yerlerdir. **Dut** daha çok Ordubad taraflarında yaygın olan bir meyvedir. Ülkede 9-10 tür dut

yetiştirilir. Ülkede *yer elması, bal kabağı, böğürtlen* (Şahbuz-Ordubad), çilek üzümü (Ordubad, Culfa, Şahbuz ve Şerur) ve *kiraz* (Ordubad ve Şahbuz) diğer yetişen ürünlerdir.

Grafik 8: Nahcivan Özerk Cumhuriyeti'nde Bazı Meyvelerin Üretimi (2000-2013).

Kaynak : <http://www.stat.gov.az/source/agriculture/> 10.06.2015

Grafik 8'de görüleceği gibi ülkede üretimi en fazla olan meyve elmadır. Onu kayısı ve armut izlemektedir. Kayısı üretim oranı en fazla artan meyvedir. 13 yılda üretim 2,4 kat artmıştır. Cevizde ise keskin bir düşüş yaşanmıştır. Nahcivan ürün fazlasını Azerbaycan'a, Türkiye'ye ve İran'a ihraç etmektedir.

Nar, ceviz, elma, armut vd. meyveler daha çok iç tüketimde, çok az kısmı da dış pazarlara ulaştırılmaktadır. Bu meyvelerin dikili alanı, üretimi yıldan yıla değişmektedir. **Badem** üretimi artan bir meyvedir. Çerez tüketimi arttıkça bu meyvenin üretimi de artmaktadır. Ayrıca bu bitkiden ilaç, yağ vb. ürünler elde edilmesi de üretimi arttıran sebeplerdendir. Ceviz, elma, armut, kayısı, erik, şeftali vb. meyveler geniş alanlarda dikilirken, muşmula, kivi, limon gibi meyveler iklim şartları sebebiyle dikili alanı yaygın olmayan meyve türleridir (Tablo: 7).

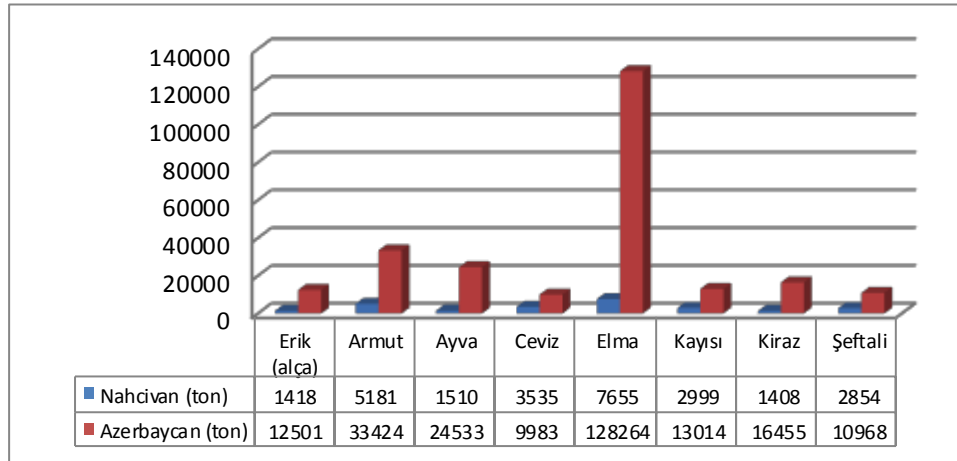
Ülkede yetişen meyvelere bakıldığında bir kısmının üretiminin ve dikili alanlarının çok cüzi olduğu görülmektedir. Hurma, limon, incir, fındık, kiraz, erik, iğde, muşmula vd. meyvelerinin üretimi 1000 tonun altındadır. Ülkede sulanabilir araziler arttırılırsa hem meyve çeşitlerini hem de üretimlerini arttırmak mümkündür. Ordubad'da görülen mikro iklim özellikleri sayesinde az da olsa limon üretimi yapılabilmektedir.

Tablo 7: Nahçıvan'da Yetişen Bazı Meyvelerin Dikili Alanı (ha) ve Üretimi (ton).

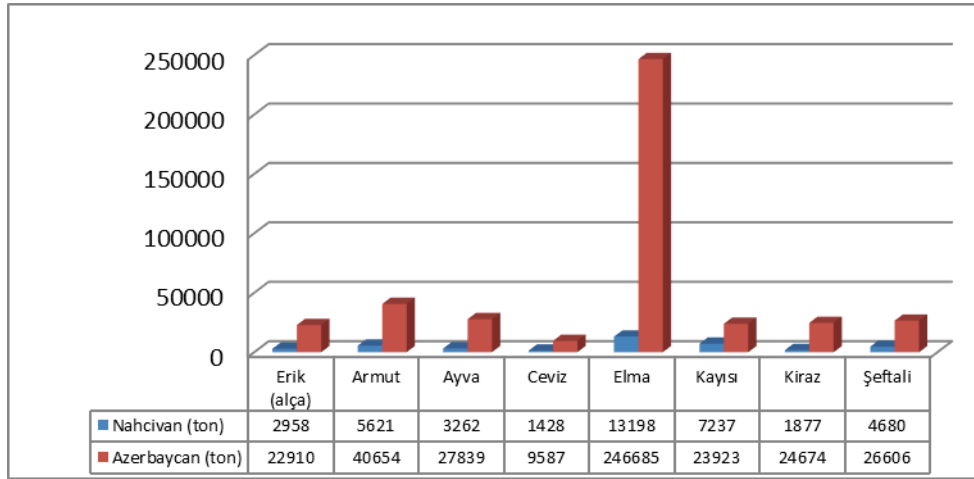
Meyve adı		2000	2005	2010	2013	Meyve Adı		2000	2005	2010	2013
Erik	Alan	124	179	264	294	İğde	Alan	13	28	77	83
	Üretim	1 418	2 543	2 513	2 958		Üretim	83	72	130	139
Armut	Alan	337	399	358	396	İncir	Alan	0,1	-	13	16
	Üretim	5 181	6 185	5 112	5 621		Üretim	1	-	15	30
Ayva	Alan	165	205	252	278	Kayısı	Alan	266	327	564	635
	Üretim	1 510	2 479	2 917	3 262		Üretim	2 999	4 352	5 967	7 237
Badem	Alan	4	29	187	212	Kiraz	Alan	133	138	212	224
	Üretim	37	91	444	503		Üretim	1408	2091	1766	1877
Ceviz	Alan	309	377	378	390	Limon	Alan	-	-	1	1
	Üretim	3535	4447	1269	1428		Üretim	-	-	1	1
Elma	Alan	483	531	715	789	Şeftali	Alan	257	286	445	475
	Üretim	7655	8383	12093	13198		Üretim	2854	3466	4134	4680
Erik	Alan	46	74	129	139	Hurma	Alan	-	-	4	4
	Üretim	302	762	602	807		Üretim	-	-	8	8
Fındık	Alan	0,2	10	57	58	Muşmula	Alan	-	-	3	4
	Üretim	1	13	125	134		Üretim	-	-	5	6
Kiraz	Alan	66	122	194	213	Diğer Meyveler	Alan	-	-	39	38
	Üretim	300	1018	681	910		Üretim	-	-	28	34
Nar	Alan	40	40	51	54						
	Üretim	1162	529	404	419						

Kaynak : <http://www.stat.gov.az/source/agriculture/> 10.06.2015.

Grafik 9 : Azerbaycan ve Nahçıvan Ö.C.'de Meyve Üretimi (2000 Yılı).

Grafik 10: Azerbaycan ve Nahcivan Ö.C.'de Meyve Üretimi (2013 Yılı).

Kaynak : <http://www.stat.gov.az/source/agriculture/> 12.06.2015

Grafik 10 incelendiği zaman Nahcivan Özerk Cumhuriyeti'nde erik (alça), ayva ve kayısı üretimi artmıştır. Yine kayısı üretimi de % 23'den % 30'a çıkmıştır. Kayısıda bu üretim artışında Türkiye ve İran pazarlarına yakınlık yanında bu meyveye dünya pazarlarından artan talep önemli rol oynamıştır.

Ülkede deneme sahalarına dikilen zeytin, portakal vb. meyvelerden iklimin, arazi koşullarının ve toprak yapısının uygun olmaması sebebiyle olumlu sonuçlar alınamamıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Nahcivan bağımsız olduğu 1991 yılından 2000 yılına kadar olan dönemde siyasi ve ekonomik sıkıntılar yaşamıştır. Yeni bir devlet olmanın yanında Pazar Ekonomisine geçiş sürecinin sancıları, Ermenistan'ın saldırıları ve ambargosu bunda etkili olmuştur.

Nahcivan Özerk Cumhuriyeti SSCB döneminden kalma solhoz ve kolhoz tipi tarım işletmelerini özelleştirmeyi başarılı bir şekilde gerçekleştirmiştir. Özelleştirmeler sayesinde tarımsal mülkiyette işletmeler belli ölçülerde küçülse de halkın kendi arazisi olması sebebiyle tarımdaki verim artışı sağlanmıştır.

Ülkede zirai amaçlı kullanılan arazilerin miktarı 1991-2014 arasında 25 079 ha dan 60 829 ha ya çıkmıştır. Bu 2,4 kattan fazla bir artışa karşılık gelmektedir. Nahcivan'da 1991-2015 arası dönemde zirai ürünlerin ekim alanı yanında verimlilikte ve dolayısıyla da üretim miktarında kayda değer artışlar görülmüştür.

Halkın temel ihtiyacının karşılanması için özellikle tahıl üretimine önem verilmiştir. Tahıllara ayrılan alanlar miktar ve oran olarak artış göstermiştir. 1991 yılında tüm ekili alanların % 55'i tahıl tarımına ayrılmışken 2014 yılında bu oran % 63'e yükselmiştir. 1990'da toplam tahıl üretimi 30 731 ton iken bu değer 2014 yılı için 103 070 tona çıkmıştır. 1990-2014 arasında tahıl üretimi 3,35 kat artış göstermiştir. Verim artışı da 1990 yılında 2.09 ton/ha dan 2014'de 2.88 ton/ha ya çıkmıştır.

Ülke tarımı bağımsızlık sonrası dönemde tütün, pamuk gibi geleneksel tarım ürünlerinin yerine şeker pancarı, ayçiçeği gibi yeni ürünlere yönelmiştir. Bölgede Türkiye'nin desteğiyle belirli bir dönem yapılan şeker pancarı üretimi 2011'den itibaren durmuştur. Nahcivan ölçeğine uygun bir şeker fabrikası kurularak şekerpancarının yeniden yetiştirilip işlenmesi, ekonomiye ve hayvancılığın en önemli sorunu olan yem üretimine de katkı sağlar.

Sulama imkanlarının artışına paralel olarak sebze üretimi de son yıllarda kayda değer artış gözlenmektedir. Bu dönemde sebze üretim alanı yaklaşık 10 kat, patates ekim alanları ise 25 kattan fazla artış göstermiştir. Ülke baklagiller tarımında Azerbaycan'ın en verimli bölgesidir. Nahcivan'ın baklagiller verimi bağlı olduğu Azerbaycan Cumhuriyeti ortalamasından % 55 daha fazladır.

Meyvecilik yapılan alanlar 1991 yılına göre % 29 oranında düşme göstermiştir. Bunda Ermeni ambargosu sebebiyle meyve ekili yerlerin yakacak elde etmek için sökülmesi, bakımsızlık sebebiyle meyve ağaçların kuruması, ağaçların yaşlanması vb. etkili olmuştur. Ancak meyve dikili alanlar 1990'lı yıllarda azalsa da 2000'li yıllarda birim alandan elde edilen en fazla verim artışı meyvecilikte görülmüştür. 1990 yılında 1,73 ton/ha olan meyve verimi 2014 yılında 10,17 ton/ha gibi bir değere ulaşmıştır ki bu 5,87 katlık bir artış demektir.

Ülkede ceviz, dut, üzüm üretimi 1991 yılına göre düşüktür. Bu azalmada özellikle üzüm üretim alanlarının endüstri bitkilerine ayrılmış olması, mevcut ekili meyve ağaçlarının verimli olacak yaşlarda olmaması etkili olmuştur. Yine Sovyetler Birliği döneminde ülke tarımında uygulanan devlet mülkiyetini esas alan tarımsal yapıdan özel mülkiyeti esas alan tarımsal yapılanmaya geçilmesi de meyvecilik tarımını etkilemiştir ve etkilemeye devam etmektedir.

Ülkede iç pazarın yetersizliği, üretilen ürünlerin bağlı olduğu Azerbaycan'a doğrudan ulaştırılamaması sebebiyle tarımsal potansiyel yeteri kadar kullanılamamaktadır.

Nahcivan tarımının geleceğinde kiraz, nar ve ceviz üretimine ağırlık verilmesi gerekmektedir. Ülke bugün bağımsızlık sonrası sıkıntıları atlattığı olup, bölgede Kafkaslar-İran ve Türkiye- Orta Asya ülkeleri arasında geçiş bölgesi konumundadır. Küreselleşmenin etkisiyle artan ulaşım imkânları sayesinde tarımsal ürünlerine yeni pazarlar bulabilir, tarımsal sanayi merkezli olarak ekonomik yapısını kuvvetlendirebilir.

KAYNAKÇA

- Azərbaycan Respublikası Atlas, Kompleks Atlas, 2011, Kartoqrafiya Fabriki, Bakı.
- Ağayev, M.**, 2001, Azərbaycan'ın Nahcivan Eyaletinin Statüsünün Tarihi Gelişimi, Basılmamış YL. Tezi, İstanbul Üniv., Sosyal Bilimler Enst. T.C. Tarihi ABD., İstanbul.
- Babayev, S.A.**, 1999, Nahcivan Muhtar Respublikası'nın Coğrafiyası, Elm Redaksiya-Neşriyat ve Poliqrafya Merkezi, Bakü.
- Bağirov, F.**, 2008, Naxçıvan'ın Tabii Servetleri, Nahcivan Ansiklopedisi, Cilt II, Naxçıvan.
- Ceyhan, E.**, 2007, Yemelik Tane Baklagiller, Ders Notları, Selçuk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarla Bitkileri Bölümü, Konya.
- Doğanay, H., Coşkun, O.**, 2012, Tarım Coğrafyası, Pegem Akademi Yay., Ankara.
- Eler, Ü.**, 2002, "Bonitetin Önemi", Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, Seri: A, Sayı: 2, s.1-10, Isparta.
- Eynalov, H.**, 1997, Azərbaycan Ekonomisinde Hayvancılığın Yeri ve İstihdam Üzerine Etkileri, Basılmamış YL. Tezi, Marmara Üniv. Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enst. İktisat Anabilim Dalı, İstanbul.
- Fırıncı, Ö.**, 1998, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Coğrafi Etüdü, Marmara Üniv., Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, Basılmamış YL. Tezi, İstanbul.
- Gözenç, S., Günal, N., Özdemir, Y.**, 2006, Ortadoğu "Güneybatı Asya" Ülkeler Coğrafyası, Der Yayın, 1. Baskı, İstanbul
- Hacıyev, S.**, 2009, Naxçıvan Muxtar Respublikası Torpaqlarının Eko-Coğrafi Şəraiti, s.13-43, Bakü.
- Hacıyev, S.**, 2010, Nahcivan Muhtar Respublikasının Torpaqlarının Ekoloji Kıymətləndirilməsi, Naxçıvan,
- Hacıyev, İ.**, 2011, Naxçıvan Muxtar Respublikasının İctimai-Siyasi Həyatı, Sosial-İqtisadi və Mədəni İnkişafı (1991-201-Ci İllər), Əcəmi Nəşriyyatı, Naxçıvan.
- Həsənov, Z., Əliyev, C.**, 2011, Meyvəçilik (aqronomluq ixtisası verən ali təhsil müəssisələri üçün dərslik), MBM Nəşriyyatı, Bakü.
- İmat, F., Bababeyli, N., Özdemir, M.**, 2013, Güney Kafkasya'da Kadim Yerleşmenin Paleocoğrafi Durumuna Bir Örnek: Nahçıvan, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/3, Winter, p. 427-435, Ankara-Turkey.
- Koçman, A. (Editör)**, 1994, Azərbaycan Coğrafiyası, Ege Üniv. Edebiyat Fak. Yay. İzmir.

- Kuliyev, A.**, 2008, Nahçıvan Kahrizleri, Nurlan Neşriyat, Bakü.
- Kurt, H., Şahin, G.**, 2013, Bir Ziraat Coğrafiyası Çalışması: Türkiye'de Nar (*Punica granatum L.*) Tarımı, Marmara Coğrafya Dergisi Sayı: 27, s.551-574, İstanbul.
- Kürkçüoğlu, E.**, 2007, Nahçıvan Tarihi (V-XV Yüzyıllar), Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum.
- Müseyyibov, M.A.**, 1998, Azərbaycan'ın Fiziki Coğrafiyası, Maarif Neşriyyatı, Bakü.
- Mahmudov, M.M., Mahmudova, İ.M.**, 2011, Regionların Sosial, İqtisadi İnkişafının Tənzimlənməsi, Ders Kitabı, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Neşriyyatı, Bakü.
- Məhərrəmov, M., Cəbrayilov, İ.İ.**, 2011, Naxçıvan Muxtar Respublikasının İqtisadi Potensialının Gücləndirilməsi İstiqamətində Görülən Tədbirlərin İcmali Təhlili, Bakı Universitetinin Xəbərləri, №:3 Sosial-Siyasi Elmlər Seriyası, Bakü.
- Nuriyev, C.Q., Atakışiyev, M.C., Əsgərov, Ə.T.**, 2009, Torpaq Hüququ Dərs Vəsaiti, Bakü.
- Özdalkıran, A. E.**, 2010, Azərbaycan'da Doğal Afetlər və Etkileri, Basılmamış YL. Tezi, Marmara Üniv., Türkiyat Araş. Enstitüsü Türk Dünyası Coğrafiyası Anabilim Dalı, İstanbul.
- Özkan, M.**, 2016, Nahçıvan'ın Beşeri və İktisadi Coğrafiyası (1991-2014), Basılmamış YL. Tezi, Marmara Üniv., Türkiyat Araş. Enstitüsü, Türk Dünyası Anabilim Dalı, İstanbul.
- Pənahov, T.M., Səlimov, V.S., Zari, Ə.M.**, 2010, Azərbaycan'da Üzümçülük, Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Üzümçülük və Şərabçılıq İnstitutu, Müəllim Neşriyyat, Bakü.
- Şahin, İ.F.,-Zaman, M.**, 2010, Hayvancılıqta Önemli Bir Yem Kaynağı: SİLAJ. Doğu Coğrafiya Dergisi, Sayı:23, Erzurum.
- Şahverdiyev, Z.**, 2008, Naxçıvan Bölgəsi, XIX-XX Əsrin Əvvəllərində, Elm Neşriyyatı, Bakü.
- Şihalyev, E.A.**, 2013, Kars Antlaşması, Nahçıvanla Bağlı Siyasi Məsələlər Üzerine Yeni Bir Değerlendirme ve Ermeni İddiaları, Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi, Sayı: 2, s.15-26.
- Zaman, S.**, 2014, Siyasi Coğrafiya Açısından Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, Pegem Akademi Yay., Ankara.
- İstanbul Ticaret Odası**, 1997, Türkiye'de Seker ve Şekerpancarı Üretiminde Mevcut Durum, Sorunlar Ve Çözüm Önerileri, Yayın No: 1997-12, İstanbul.

İnternet Sİteleri

[Http://tr.climate-data.org/location/1770/](http://tr.climate-data.org/location/1770/) 02.03.2015

[Http://www.stat.gov.az/source/agriculture/](http://www.stat.gov.az/source/agriculture/) 01.06.2015

[Http://statistika.nmr.az/source/environment/index.php](http://statistika.nmr.az/source/environment/index.php) 02.03.2015

[Http://statistika.nmr.az/source/agriculture/index.php](http://statistika.nmr.az/source/agriculture/index.php) 03.06.2015